

پیامدهای فرزند کم بر خانواده از دیدگاه اسلام

فاطمه بذرکار^۱

چکیده

فرزند یکی از موهبت‌های الهی است که سبب شور و نشاط زندگی والدین می‌شود و در زمان پیری و ناتوانی کمک حال آنان است؛ اما امروزه اغلب زوجین تحت تاثیر تفکرات نادرست و تبلیغات دشمن در زمینه ترویج تک فرزندی، خود را از داشتن فرزند محروم کرده و به یک یا نهایتاً دو فرزند بسنده می‌کنند که این کار تبعات جبران ناپذیری بر والدین و فرزندان دارد که والدین از آن آگاه نیستند و یا غفلت می‌ورزند. از این رو این پژوهش با هدف آشنا ساختن مخاطبان با پیامدهای فرزند کم بر فرزندان و والدین با جمع‌آوری کتابخانه‌ای اطلاعات و پردازش توصیفی تحلیلی آن به پیامدهای فرزند کم بر خانواده از دیدگاه اسلام پرداخته است؛ چرا که فرزند کم در گام نخست بر فرزندان اثر گذار است و سبب بلوغ زودرس فرزندان، ناسازگاری با والدین، فرزند سالاری و اضطراب استرس می‌گردد در مقابل پیامدهایی همچون ایجاد بحران در دوران سالمندی، محدودیت در روابط خانوادگی و کاهش انسجام خانواده برای والدین در پی دارد.

کلید واژه: خانواده، پیامد، فرزند کم.

مقدمه

خانواده، هسته اصلی جامعه است و نقش اساسی در رشد و تعالی افراد و جامعه ایفا می‌کند. نقش خانواده در تربیت، آموزش، و ایجاد حس تعلق و امنیت برای اعضای خود، غیرقابل انکار

^۱. طلبه سطح دو حوزه علمیه فاطمیه ریگان

است. فرزندان، نیز نقش مهمی در غنای خانواده دارند. آن‌ها با انرژی، شور و شوق، و نیازهای خاص خود، خانواده را به حرکت در می‌آورند و روابط را پویا نگه می‌دارند؛ اما در سال‌های اخیر، تمایل به فرزندآوری در بسیاری از خانواده‌ها کاهش یافته است. این کاهش، پیامدهای ناخوشایندی بر اعضای خانواده، به ویژه فرزندان و والدین دارد. متأسفانه، والدین گاه از این پیامدها آگاه نیستند یا به اندازه کافی به آن‌ها توجه نمی‌کنند؛ در حالی که دین اسلام نیز به اهمیت فرزندآوری و تبعات عدم آن اشاره دارد؛ اما آگاهی لازم در این زمینه، در جامعه ما کافی نیست. این پژوهش با هدف بررسی پیامدهای فرزند کم بر خانواده، و آگاهی بخشی به والدین انجام می‌شود تا گامی در جهت ترغیب خانواده‌ها به فرزندآوری برداشته شود. با شناخت این پیامدها، والدین می‌توانند تصمیم آگاهانه‌تری در مورد تعداد فرزندان خود بگیرند و از مشکلات احتمالی ناشی از فرزند کم، جلوگیری کنند. پژوهش حاضر، به بررسی ابعاد مختلف این موضوع می‌پردازد تا با ارائه راهکارها و اطلاعات مفید، به افزایش آگاهی و انگیزه خانواده‌ها در جهت فرزندآوری کمک کند.

از این رو بررسی پیامدهای فرزند کم بر خانواده از دیدگاه اسلام جهت آشنا ساختن والدین با پیامدهای فرزند کم و ترغیب فرزندآوری لازم و ضروری است و نبود پژوهش جامع در این زمینه بر ضرورت موضوع می‌افزاید؛ اگرچه آثار مشابهی در این زمینه وجود دارد که می‌تواند مبنای تحقیق قرار گیرد از جمله :

راضیه ترکان کتاب (فرزندم تک است را در نشر حدیث عشق در سال ۱۳۹۸) منتشر کرده‌اند. در این کتاب به بیان معایب تک فرزندی پرداخته شده و بیشتر معایب ناظر بر فرزندان است؛ اما در پژوهش حاضر پیامدهای فرزند کم بر والدین و فرزندان مورد بررسی قرار گرفته است. محمود خلیلیان مقاله (بررسی پژوهش‌های روانشناختی داخلی در تک فرزندی را در پژوهشنامه اسلامی در سال ۱۳۹۹) به چاپ رسانده است. این مقاله نیز پیامدها به طور جامع بیان نشده است.

مونس سیاح و همکارانش مقاله (عوارض و پیامدهای تک فرزندی در سبک زندگی مدرن را در سال ۱۳۹۵ در همایش ملی خانواده) به چاپ رسانده‌اند در این مقاله نیز به پیامدها بر والدین و فرزندان به طور کامل اشاره نشده است.

همانطور که ملاحظه شد در آثار فوق و سایر آثار موجود به پیامدهای فرزند کم بر خانواده از دیدگاه اسلام به نحو مطلوب و جامع پرداخته نشده است، بنابراین پژوهش حاضر اثری متمایز به شمار می‌آید که با جمع آوری کتابخانه‌ای اطلاعات و پردازش توصیفی تحلیلی آن، پس از

بیان پیامدهای فرزند کم بر فرزندان و والدین به سوال اصلی پژوهش پیامدهای فرزند کم بر خانواده از دیدگاه اسلام چیست؟ پاسخ داده است.

۱. پیامدهای فرزند کم بر فرزندان از دیدگاه اسلام

۱-۱. بلوغ زودرس

مسئله‌ی فرزند کم در خانواده در حالی که می‌تواند فواید متعددی داشته باشد، گاهی اوقات نگرانی‌هایی نیز در مورد اثرات احتمالی آن بر رشد و تکامل کودکان مطرح می‌شود. یکی از این نگرانی‌ها، ادعای ایجاد بلوغ زودرس در فرزندان است.

در برخی از دیدگاه‌ها، فرزند کم در خانواده ممکن است باعث شود والدین توجه و تمرکز بیشتری بر روی یک فرزند داشته باشند. این توجه بیش از حد، گاهی اوقات به صورت ناخودآگاه، انتظارات و فشارهای بیشتری را بر کودک تحمیل می‌کند؛ به عنوان مثال والدین ممکن است کودک تشویق کنند که زودتر از سن خودش مسئولیت پذیر و مستقل شود و اگر در خانواده منطبق حاکم باشد عواطف و احساس مسئولیت هم وجود دارند و سعی می‌شود کارها و مسئولیت‌ها متناسب با سن باشد و باعث می‌شود هرکس مسئولیت‌های متناسب خودش را داشته باشد و این در بلوغ اثر دارد.^۱

از منظر روان‌شناسی، ممکن است کودک در خانواده کم‌جمعیت، به دلیل کمبود تعامل با همسالان، زودتر با مسائل و دغدغه‌های بزرگسالان آشنا شود. این آگاهی زودرس از مسائل پیچیده، می‌تواند استرس و اضطراب را در کودک افزایش داده و در عین حال به دلیل نبود کودکی با اختلاف سنی کم، باعث می‌شود زودتر بالغ شود و وارد دنیای بزرگسالان شود و همین او را از کودکی کردن و دوران کودکی جدا می‌کند و باعث بلوغ زودرس می‌شود.^۲

والدین، نیز به دلیل داشتن تنها یک فرزند، ممکن است توقعاتی را از او داشته باشند که در واقع مناسب سن او نیست و همین امر، کودک را زودتر از موعد مقرر وارد دنیای پیچیده

۱. شاه صمدپور، چگونه فرزندان متعادلی در دوران بلوغ داشته باشیم، ص ۱۰

۲. شیرازی، تک فرزندی، ص ۳

بزرگسالان می‌کند. این فشار برای برآورده کردن انتظارات بزرگسالانه، می‌تواند موجب دغدغه‌ها و مسئولیت‌هایی شود که اساساً متعلق به دوران کودکی نیستند و در نتیجه، به بلوغ زودرس روانی و اجتماعی در کودک می‌انجامد.

این رویکرد، در آموزه‌های دینی ما نیز نهی شده است. حدیث گهرباری از معصوم (علیه السلام) نقل شده که می‌فرماید: «رَحِمَ اللَّهُ مَنْ أَعَانَ وَلَدَهُ عَلَى بَرٍّ. قَالَ كَيْفَ يُعِينُهُ عَلَى بَرٍّ؟ قَالَ يَتَّبِلُمِيسُورَهُ وَ يَتَجَاوَزُ عَنْ مَعْسُورِهِ وَ لَا يُرْهَقُهُ وَ لَا يَخْرُقُ بِهِ! خدای رحمت کند کسی را که فرزندش را در نیکی به خود یاری می‌کند. راوی حدیث پرسید: چگونه فرزندمان را در نیکی به خود یاری نماییم؟ حضرت فرمود: آنچه را که کودک در قوه و توان داشته و انجام داده است از او قبول کند، آنچه انجام آن برای کودک سنگین و طاقت فرسا است از او نخواهد، او را به گناه و طغیان وادار نکند و به او دروغ نگوید و در برابر او مرتکب اعمال جاهلانه (و احمقانه) نشود.»

این روایت به وضوح به والدین هشدار می‌دهد که خواسته‌های خود از فرزندان را بر اساس توانایی‌ها و ظرفیت‌های آن‌ها بسنجند. گاهی همین توقعات نابجا که در شان کودک نیست و یا نمی‌تواند آن را انجام دهد، نه تنها به نیکی و صلاح فرزند نمی‌انجامد، بلکه می‌تواند زمینه‌ساز بروز واکنش‌هایی مانند دروغ‌گویی یا طغیان در برابر والدین شود.

بنابراین برای جلوگیری از بلوغ زودرس بهتر است از سوی والدین مسئولیت‌های متناسب با سن کودک به اوداده شود و او را از ارتباط با همسالانش منع نکنند تا به لحاظ روحی و روانی و استقلال همراه با همسالان خود رشد کند.

۱-۲. فرزند سالاری

یکی از چالش‌هایی که با ورود فرزند به خانواده ممکن است بروز کند، پدیده فرزندسالاری است. فرزندسالاری به وضعیتی گفته می‌شود که در آن، خواسته‌ها و تمایلات کودک یا نوجوان بر نیازها و اولویت‌های سایر اعضای خانواده، از جمله والدین، سایه می‌افکند و تصمیم‌گیری‌ها و رفتارهای خانواده حول محور خواسته‌های فرزند شکل می‌گیرد. در این شرایط، والدین به

^۱. کلینی، کافی، ج ۶، ص ۵۰

جای آن که نقش هدایت‌گر و تربیت‌کننده را ایفا کنند، به مجری خواسته‌های فرزند تبدیل می‌شوند و اقتدار و جایگاه خود را در خانواده کمرنگ می‌بینند. سپردن عنان خانواده به فرزند به شیوه ناصحیح و مبتنی بر فرزندسالاری نه تنها آرامش خانواده را بهم می‌زند؛ بلکه پدر و مادر را دچار تنش و سردرگمی خواهد کرد و بیشترین آسیب به فرزندان می‌رسد زیرا همه امکانات و نیازها توسط والدین برطرف می‌شود و درآینده در راه پیشرفت و رشد فردی و اجتماعی دچار مشکل می‌شوند.^۱

این پدیده می‌تواند ریشه در عوامل مختلفی داشته باشد؛ از جمله احساس گناه والدین شاغل به دلیل کمبود وقت برای فرزند، که گاهی به این دلیل مورد محبت و توجه افراطی والدین قرار می‌گیرند یا مورد بی‌توجهی و برای جبران این کمبودها، به خواسته‌های نامعقول او تن می‌دهند و به این ترتیب، ناخواسته او را به سمت فرزندسالاری سوق می‌دهند.

پیامدهای فرزندسالاری می‌تواند بسیار گسترده و عمیق باشد. از یک سو، کودک یا نوجوانی که در این فضا رشد می‌کند، ممکن است دچار خودشیفتگی، عدم مسئولیت‌پذیری، ناتوانی در همدلی با دیگران، و توقعات بی‌جا از اطرافیان شود. او یاد نمی‌گیرد که در برابر خواسته‌های خود صبور باشد، حقوق دیگران را محترم بشمارد، و در حل مسائل و مشکلات زندگی مشارکت کند. در نتیجه، در بزرگسالی نیز ممکن است در روابط اجتماعی و شغلی خود دچار مشکل شود و نتواند به فردی سازگار و موفق تبدیل شود و ممکن است این رفتار در کودک نهادینه شده و تا بزرگسالی با او همراه است و باعث می‌شود او هیچ وقت یاد نگیرد برای رسیدن به اهدافش صبرداشته باشد و همان انتظاراتی که از والدین دارد از افراد دیگر هم دارد و از آن جایی که دنیای واقعی مطابق خواست او نیست دچار ناسازگاری و سردرگمی می‌شود.^۲

در آموزه‌های دینی ما نیز بر اهمیت تربیت صحیح فرزندان و حفظ تعادل در روابط خانوادگی تاکید شده است؛ چون هرچیزی که در اختیار انسان است از جمله فرزندان، امانت الهی‌اند؛^۳

^۱. مرادی، پیامدهای تک‌فرزندی در ایران، ص ۱۵

^۲. یوسفی و پورالعجل، آسیب، های تک‌فرزندی، ۱۳۹۶

^۳. سیاح و همکاران، عوارض و پیامدهای پدیده تک‌فرزندی در سبک زندگی مدرن، ص ۳۹۵

^۴. هروی، تحلیل های آسیب های تک‌فرزندی برای والدین با رویکرد دینی و روانشناختی، ص ۱۷۳

همانطور که در روایات اسلامی آمده است، صبر و بردباری در برابر مصائب، به ویژه فقدان فرزند، موجب آمرزش گناهان و در امان ماندن از آتش جهنم می‌گردد.

خدای متعال می‌فرماید: هرگاه بنده‌ای از بندگان خود را بوسیله مصیبتی در جسم‌اش یا در مالش یا در فرزندش مورد امتحال قرار بدهم و او در برابر این مصیبت صبر و بردباری نماید و شکوه و گلایه نکند، من حیا می‌کنم از اینکه در روز قیامت او را مورد محاسبه قرار دهم و نامه اعمال او را بگشایم.»

در روایتی دیگر، ایشان فرموده‌اند: «من قدم أولاداً یحتسبهم عند الله عز و جل حجبوه من النار یاذن الله عز و جل بأشخصی که فرزندان را از دست داده باشد و او در این مصیبت صبر و بردباری نموده و راضی به رضای الهی باشد. مصیبت فقدان این فرزندان موجب می‌گردد تا او از گزند آتش جهنم در امان باشد.»

این دیدگاه دینی، نه تنها به والدین در مدیریت اندوه کمک می‌کند، بلکه با تشویق به فرزندآوری مجدد و دعا برای داشتن فرزندان صالح (همانند دعای «رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ» پویایی خانواده را حفظ کرده و حس تعلق و پشتوانه خانوادگی را تقویت می‌نماید. والدین در خانواده‌های پرجمعیت، با اتکا به این باورها، نه تنها در برابر سختی‌ها مقاومت بیشتری نشان می‌دهند، بلکه از اجر معنوی صبر نیز بهره‌مند می‌شوند.

^۱. مجلسی، الابحار الانوار، ج ۷۹، ص ۱۲۱

^۲. کلینی، الکافی، ج ۳ ص ۲۲۰

^۳. آل عمران، آیه ۳۸

نتیجه

پژوهش حاضر با هدف آشنا ساختن والدین با پیامدهای فرزند کم در خانواده بر فرزندان و والدین به پرسش اصلی پژوهش پیامدهای فرزند کم بر خانواده از دیدگاه اسلام چیست پاسخ داده است و نتایج حاصل شد که به شرح زیر است :

فرزند کم، به عنوان یک پدیده اجتماعی، پیامدهای قابل توجهی بر خانواده دارد. این وضعیت در وهله اول بر فرزندان تأثیر می‌گذارد و می‌تواند به بلوغ زودرس، فرزندسالاری، ناسازگاری با والدین و محدودیت در روابط خویشاوندی منجر شود. بلوغ زودرس به دلیل کمبود تعامل با همسالان و حضور مداوم در فضای بزرگسالان رخ می‌دهد. فرزندسالاری نیز از تمرکز بیش از حد والدین بر تنها فرزند نشأت می‌گیرد که منجر به ناتوانی در مسئولیت‌پذیری و همدلی می‌شود. فقدان خواهر و برادر، فرصت یادگیری مهارت‌های اجتماعی را از فرزند سلب کرده و به ناسازگاری با والدین می‌انجامد. همچنین، کاهش روابط با خویشاوندان، که در اسلام بر صله رحم تأکید شده، مهارت‌های اجتماعی-عاطفی فرزند را تضعیف می‌کند. این پیامدها اهمیت توجه به رشد همه‌جانبه فرزندان در خانواده‌های کم جمعیت را نشان می‌دهد.

در بعد دوم، فرزند کم بر والدین نیز تأثیرات مهمی می‌گذارد. مهمترین آنها بحران سالمندی است، زیرا والدین در سنین بالا از حمایت‌های عاطفی و اجتماعی کافی از سوی فرزندان

محروم می‌شوند. این امر می‌تواند منجر به احساس تنهایی و انزوا شود. همچنین، فرزند کم می‌تواند به کاهش انسجام خانواده منجر گردد؛ چرا که فرزندان نقش مهمی در پایداری و گرمی کانون خانواده دارند و نبود فرزندان متعدد، می‌تواند بنیان خانواده را در صورت بروز مشکلات متزلزل کند. علاوه بر این، اضطراب و استرس والدین به دلیل نگرانی مداوم از آینده و سلامت تنها فرزند، و ترس از دست دادن او، افزایش می‌یابد. این فشار روانی، مانع از رشد مستقلانه فرزند شده و والدین را از برکات معنوی حمایت‌های پس از مرگ، که در آموزه‌های دینی بر آن تأکید شده، بی‌بهره می‌سازد. در مجموع، شناخت این پیامدها برای تقویت بنیان خانواده و ترویج فرزندآوری آگاهانه ضروری است.

منابع

قرآن کریم

صحیفه سجادیه

۱. آزادملکی، تقی، **آینده خانواده ایرانی با کارگزاری نسلی، آینده پژوهش مسائل خانواده**، تهران، انتشارات مرکز تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام، ۱۳۸۹.
۲. ترکان، راضیه، **فرزندم تک است**، تهران، نشر حدیث عشق، ۱۳۹۵.
۳. تمیمی آمدی، عبد الواحد، **غرر الحکم و دررالکلم**، قم، دار الحدیث، پنجم، ۱۳۸۲.
۴. خوانساری، جمال الدین، **شرح غررالحکم و دررالکلم**، تهران، موسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران، چاپ ششم، ۱۳۸۴.
۵. شاملو، سعید، **بهداشت روانی**، تهران، رشد، چاپ نوزدهم، ۱۳۹۳.
۶. فیض کاشانی، محمد بن شاه مرتضی، **تفسیرالصافی**، ترجمه محمد باقر سبحانی، قم، نشر صفا، ۱۳۶۴.

۷. کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، **الکافی**، قم، نشر دارالحديث، سوم، ۱۳۷۹.
۸. متقی هندی، علی بن حسام، **کنز العمال**، بیروت، الاحیا التراث العربی، ۱۴۳۱ق.
۹. مجلسی، محمد باقر، **بحار الانوار**، قم، دار التاب الاسلامیه، دوم، ۱۳۷۹ش.
۱۰. مکارم شیرازی، ناصر، **تفسیر نمونه**، تهران: دارالکتب اسلامیه، ۱۳۸۶
۱۱. ملکوتی نیا، علی، **آسیب های اخلاقی کاهش جمعیت فرزندان**، تهران، موسسه مطالعات و مدیریت جامع تخصصی جمعیت کشور، ۱۳۹۹.
۱۲. نخعی، نوذر، **پیامدها و مشکلات تک فرزندی**، کرمان، نشر فانوس، ۱۳۹۴
۱۳. نجف لو، اکرم، خیبر، فرح، **تک فرزندی و پیامدهای آن**، تهران، انتشارات فرهنگ و قلم، ۱۳۹۱
۱۴. یوسفی پور، بهنوش، پور عجل، عطیه، **آسیب های تک فرزندی**، تهران، روانشناسی کودک، ۱۳۹۶

مقالات

۱۵. بارانی، صادق، **بررسی پدیده طلاق در خانواده با رویکرد جامعه شناسی**، دومین همایش ملی سبک زندگی اسلامی با محوریت عوامل و موانع تحکیم بنیان خانواده، ۱۳۹۴.
۱۶. بهمنش، فرشته و همکاران، **تبیین علل تک فرزندی براساس دیدگاه زنان مطالعه کیفی**، اپیدمیولوژی ایران، ش ۳، ۱۳۹۸
۱۷. خلیلیان، محمود، **بررسی پژوهش های روان شناختی داخلی در تک فرزندی** **مرور سیستماتیک**، پژوهش نامه اسلامی زنان و خانواده، ش ۱۰، ۱۳۹۷.
۱۸. سیاح، مونس و همکاران، **عوارض و پیامدهای پدیده تک فرزندی در سبک زندگی مدرن**، همایش ملی خانواده و مسائل نوپدیده اهردانشگاه شهید مدنی آذربایجان، ۱۳۹۵.
۱۹. شیرازی، الهام، **تک فرزندی**، فصل نامه انجمن روان پزشکی کودک و نوجوان ایران، شماره ۸ و ۹، ۱۳۸۷.

۲۰. علیزاده ، فاطمه وهمکاران، آسیب شناسی های تک فرزندی در جامعه، مجله دستاوردهای نوین در مطالعات علوم انسانی، شماره ۴۰، ۱۴۰۰.
۲۱. مرادی، هادی، علل و پیامدهای تک فرزندی در ایران، معرفت، شماره ۱۱، ۱۴۰۱.
۲۲. هروی، مرضیه وهمکاران، تحلیل آسیب های تک فرزندی برای والدین با رویکرد دینی و روانشناختی، فصلنامه مطالعات اسلامی آسیب های اجتماعی، دانشگاه شاهد، ش ۱، ۱۳۹۹.